

**“Silan I Kigkuwan Kanu Manga Taw”
Su manga Ampatuan, su manga Taw Nilan a
Bamangami sa Sinapang a Supultadu na Gubilnu, endu su
manga Kabpangimatay sa Laya na Pilipinas**

Dalidipan

Sa Maguindanao, na ya kitaban na su kadtalu nu manga Ampatuan. Edzaliyu bu sa miyug ka, ataw na matay ka, kagina daka kiyug.

—Suwaib Upahm, mimbru na Ampatuan militia, March 9, 2010.

Naaden su mapasang a kapendatu kagina pedsugutan nu egkangonutan temampal sa pulu.

—Philippine academic, Mindanao State University, General Santos City, February 14, 2010.

Kanu November 23, 2009, na pinabpelen na manga 200 a manga mama a bamangami sa sinapang, su midtundug-tundog a manga bagedan a pinagedan nu manga pamilya endu manga taw, nu isa a vice mayor sa lupa na Mindanao, sa laya na Pilipinas. Su entuba silan a namageda, na bagunutan nilan su vice mayor sa kapebpayl sa kabpegkandidatu, sa kanu egkauma a eleksyun na gubernor. Pineges nu entu ba a manga mama a aden mga sinapang nin, su entu a manga namageda a 58 i kadakelin langun—abpeg na 30 a manga taga mediya, endu nem timan a paselu, sa semibay silan sa kanu lalan, masiken sa munisipyu na Ampatuan, endu sinugu silan sa kanu bagedan nilan, endu inimatayan silan langun.

Su entu a kinapangimatay kanu manga taw, ataw na masaker—na sangat i kasela nin a nanggula sa bagu a tudtulan na Pilipinas—na nakasendit sa kanu manga mimbru na pamilya Ampatuan, a pedtitinangka kanu kapegkoyag endu kabpangimatay sya sa ludep na prubinsya na Maguindanao, sa ludep na duapulo (20) lagun, sya bakanggulalan kanu kapenggamit nilan sa “private army”, ya nin mana na manga taw nilan a pegkapet sa matalem, na ya nin kadakel na 2000 taman sa 5000, a manga mama a bamangami sa sinapang, a supultadu na gubilnu, endu manga pulis kanu inged, endu manga militari.

Madakel kanu mimbru nu pamilya, a ya nilan gonutan na si Andal Ampatuan, Sr.—gubernur na Maguindanao kanu lagun 2001 taman sa 2009—i pegkapet sa pusisyon sa prubinsya endu sa Autonomous Region in Muslim Mindanao (ARMM). Bagu pa man su kapedtendu kanu 2007, na kadakelan kanu manga 27 a mayor sa ludep na Maguindanao, na wata nin, apu nin, ataw na manga pagali ni Andal Ampatuan, Sr., abpeg nu wata nin a mana si Andal Ampatuan, Jr., a kinasuwan sa 57 na kasu na murder o kinapangimatay, ataw na masaker, a nanggula kanu lagun a 2009. Si Ampatuan, Jr. na pegkukumen sa nyaba a timpu sa Manila, sabap kanu entu a kinapangimatay, ya nin kaped na 16 a pulis, endu duwa ka taw a taw a mimbru kun na militia. Saguna na 195 a taw i nagkasuwan, abpeg na 29 a mimbru nu pamilya Ampatuan, endu manga tampil nilan; subla sa tenga kanu manga nagkasuwan i ebpangilen pan, dala pan matun.

Su kabpangimatay, nu manga pendatu a pamilya sa luk na Mindanao, na dekena nakabagu, uged na su kasela endu kapasang, nu nanggula a masaker kanu November 23, na lawan pan kanu manga nona a nanggula. Nakuwa na entu ba a nanggula su kapedtulik nu manga taw sa intilu na dunya, sya kanu mga pendatu a pamilya, pagidzan nu manga Ampatuan, taman kanu dala kitaban nin a manga ganggula sa Pilipinas. Na ya dili ged gadzuliman, amayka tandingen kanu entu a mapasang a nanggula, uged na mogat a benal, na su supulta a ibpagenggay nu gubilnu na Pilipinas sa entu ba a manga pamilya sa intilu nu dalepa, endu su kabpagenggay sa lekanilan sa “total impunity”, ya nin mana na kapapedzagad kanu mga dupang a penggulan nu manga taw nilan. Imbis a sapalan nu manga militari endu manga pulis, su entu silan a manga taw a bamedsinapang, sa dili enggalebek sa kadalantekan, na bagenggan nilan pan silan sa manga taw, matalen, endu pedtiyakapan endu dili makasuwan.

Su nya ba a report, na baginantang pantag kanu pamilya Ampatuan, taman kanu manga taw a bagel nilan—isa kanu sangat i kabagelin endu kadupang nin, a manga taw a bamegkapet sa sinapang sa Pilipinas. Ibpaginantang nu nya ba a report, su kinabpapulu endu kinagkolad nu bagel nu manga Ampatuan, sa tabang ni Presidenti Gloria Macapagal Arroyo, a simalig sa lekanilan sa kanu manga timpu na kinatendu, endu tabang sa lampe-lampetan a kapembunuwa kanu manga rebildi a Moro sa Mindanao. Endu pembitiyalan nu nya ba a report, su manga kadalwakan a pinggula nu manga Ampatuan, abpeg nu subla 50 a nanggula a kinapagimatay, endu torture, ya nin mana na kapapegkapasang a tantu ku taw, endu kapegkudi ku taw, endu kapedsigkem ku taw, endu kapendadag ku taw. Liyu pan kanu 58 a inimatayan kanu masaker sa Maguindanao, su pamilya na nasenditan bun sa kinapatay na 56 a taw, sa ludep na madakel a lagun, nakamung luba su manga pagali nu kontela nilan sa pulitika, su manga kigkuwan sa lupa a dala kiyug a pamasan su lupa nilan, su manga saksi kanu manga mapasang a pinggula nu manga Ampatuan, abpeg nu manga taw nilan, endu taman kanu mga wata.

Salagun mapasad su masaker sa Maguindanao, na su manga Ampatuan na isa pa mun a mabagel endu dilikado a bagel, a pedsangulen. Sa ludebpa duwa pulu lagun, na dala madalidip su manga Ampatuan, nu mga pulis, militari, endu Department of Justice, a dala pan makadalidip kanu kadupangan nu mga taw nu pamilya, na minenggay pan silan sa sinapang endu tinabangan nilan pan sa ngin-ngin a pinggula nilan. Matag aden manga pinggula endaw demun i kinapatay nu manga taw, kanu November 23, ya nin mana na su kinasigkem ku minggula, na 126 pan ka taw i dala pan masigkem, endu malubay-malalanat ged i mga taw na gubilnu sa galebek nilan. Dala madalidip su manga mapulu na pulis endu militari a aden katawan nin kanu manga dupang a pinggula nu manga Ampatuan; dala baya-baya nin endu dili egkatawan nu manga taw su manga penggulan makapantag kanu kapendalidip, kanu nabpunan nu manga matalem nu pamilya; endu dala nanggalebek a masela i kapantagin su mga upisina na gubilnu, a wagib a penggalebek sa manga penggulan makapantag sa nya ba a nanggula, mana su Ombudsman's Office endu su Commission on Human Rights. "Ngine enggulan nami?" inidza nu isa a pulis. "Mabagel i nya a pamilya."

Su kanu kinapangampanya nin sa presidenti kanu nya ba a lagun, na inibpasad ni Benigno "Noynoy" Aquino III, na yawa nin kon su manga "private armies" a migkadakel kanu timpu ni Presidenti Arroyo, a minyug sa padsinapangen su Civilian Volunteer Organizations (CVOs) endu su Police Auxiliary Units, endu minyug sa mirma sa kontrata su manga local government units kaped su militari, makapantag kanu manga dala ged matrening a mga taw, a pedsisinapang, a ya tawag lun na Special CAGUs. Inibpasad bun ni Aquino, na padsalan su manga minggula sa masaker sa Maguindanao, endu inggay su "justice", mana su kawagib, kanu gatusan a biktima na extrajudicial killing, endu su kaped pan a bininasa i kawagib nin. Ya nasisisita, na inggulalan ni Aquino su manga inibpasad nin, a kabpagawa sa sinapang endu papebpitas-pitas kanu mga militias, abpeg nu paramilitary forces a supultadu na gubilnu, sa Maguindanao endu sa intilu Pilipinas. Endu nasisisita na mumbaya sekanin sa masela a atulan ataw na kontrol makapantag sa kabpamasa, nu manga lokal a gapa na gubilnu sa matalem, endu pandusan su manga mininasa kanu kawagib nu manga taw, apya ngin i pusisyun nin u din a rangku.

Su kapagumbaya a mogeti magaga nin, na dekena masasaw. Sabap kanu dili nilan kapedsalig kanu penggulan nu manga pulis, na aden kanu manga biktima, ataw na saksi sa manga kadupangan na manga upisyal na gubilnu, i dili baginugot kanu witness protection program nu gubilnu. Madakel kanu manga biktima nu manga Ampatuan, i dala panudtul kanu mapasang a natamanan nilan sa lima nu silan a pamilya, sabap kanu kabpanginggilek sa lekanilan, endu dili silan madadag kanu bagel nilan. Madakel kanu entu silan a manga biktima endu saksi, i dala kyug a makambityala atawaka mainterbyu na Human Rights

Watch, apya pan aden pinggula endu kapanalindingan silan, sabap sa gilek nilan sa ebpanyungan silan nu pamilya, endu su mga “private army” nilan.

Su kadtalu a “private army” na malibpes i kapenggamiit lun sa Pilipinas, sa kabpelabit sa kanu manga taw a bamegkapet sa sinapang, a gombal a bagel nu manga mabagel a mga pulitiku, nu manga kawasa a manga kigkuwan sa lupa, endu kaped pan a manga taw u di a umpungan. Su “private army” na kadtalu a baginantang kanu kapedtampil nu entu a bagel—pedsinapang a manga taw, ataw na umpungan, a panggula sa manga ngin-ngin a panggulan endu sa pribadu, dekena publiku o di na endu sa medakel a taw. Yan nin pembaluyan into, na su manga kabpaminasa kanu kawagib nu manga taw, na gapaginantal sa “regional culture”, ya nin mana na palas su kabpalangay koyag-uyag, nu lumpukan nu manga taw sa isa a dalepa, ya nin mana na su rido, ataw na ukag, nu manga pamilya. Uged dala maludep nu entu a dawa, su pinggalebek nu gubilnu sa kinombal sa entu a manga lumpukan, su tabang nin, endu su kinaamung nin sa kanu manga kadalwakan.

Ya kadtalu nu manga taw, a mataw kanu gapa nu bagel nu manga Ampatuan, na kadakelan kanu mimbru na “private army” nilan, na mimbru bun nu paramilitary forces a sinupultan na gubilnu, yanin mana na su Civilian Volunteer Organizations (CVO), Police Auxiliary Unit, Citizen Armed Force Geographical Unit (CAFGU), or Special CAFGU Active Auxiliary. Aden pan ped nilan, a regular a mimbru na pulis endu militari. Madakel sa lekanilan, i lusud sa tiyan nu mga local government officials. Madakel a mimbru na entu a militia i dala makokit sa sakto a trening, endu midzapa sa temampil kanu entu a pamilya, endu enggula sa ngin-ngin panggulan nilan, sa dala superbisyun, ya nin mana na lakit-lambay lun, nu pulis ataw na su militari—uged na nasisita a panggulan nilan ganina inibpaliyugat intu na kitaban na Pilipinas. Ya bu bangka na su kadakel na kulta nu gubilnu, sa kadakel nu mga taw nilan a bamegkapet sa sinapang.

Inenggan nu manga Ampatuan, sa mabagel endu mudernu a manga matalem, su manga taw nilan. Mapasad manggula su masaker sa Maguindanao, nakakuwa su manga imbistigadur, sa peru den i 1000 a manga sinapang, sa ludep endu liyu na manga walay ni Andal Ampatuan, Sr. endu Jr., abeg na anti-tank weapons, mortars, machine guns, automatic pistols, and sniper and assault rifles, endu pulu ngibuwan a manga asad. Ya kadtalu na manga masiken sa manga Ampatuan, endu su manga pulis a pendalidip makapantag kanu nanggula a masaker, na kadakelan sa entu a manga matalem, na inenggay na militari endu pulis, sa ludep na kitaban na Pilipinas, na dekena bawal sa mga local government officials i mamasa sa apya pila timan a manga matalem, endu dala obligasyun nilan a i-report, u-ngin a sinapang endu pila timan i pinamasa nin.

Ya kadtalu nu manga masiken sa manga Ampatuan, na ginamit nu pamilya Ampatuan su manga taw nilan, sa kanu madakel a kadupangan, endu mapunas nilan su manga pakasungkang sa kapendatu nu pamilya nilan, endu makengat su enten a egkatini peminasa kanu kapendatu nilan. Kaped kanu manga kasu a pinggula nu manga taw nu manga Ampatuan na:

- Kanu July 20, 2005, timimbak endu inimatayan, na manga 25 a midsisinapang a manga mama a mingguyuniporm sa yuniporm na militari, si kani Haji Noria Tambungalan, endu su wata nin sa barangay Kitango. Ya kadtalu ni kaluma nin, mana si Mando Tambungalan, na nakilala nin su telu sa manga midsisinapang antu, sa manga mama sa pedsukayan a bangimatay, a sya sa payroll na Ampatuan. Pidtalu nin sa Human Rights Watch, na pedtargiten sekanin na manga Ampatuan iniganat sa kinagkandidatu nin, sa vice mayor sa Datu Piang kanu 2001.
- Kanu December 2, 2006, sa Cotabato City, tinimbak endu inimatayan, na manga midsisinapang a manga mama a nageda sa motor—a aden sumpat nin sa mga Ampatuan—si Judge Sahara Silongan. Sa entu ba a timpu na pendrayban nu judge su pamilya nin, sa kabpagangay nilan sa walay. Ya kadtalu na lusud sa tiyan na judge antu, na masela i palitiyala nin sa inimatayan sekanin, sabap sa dala sekanin makapaliyu sa ilegal a warrant of arrest, a galinyan na manga Ampatuan a pakapaliyu nin. “Isa intu a liquidation.” Dala nasigkem sa entu ba a kinaimatay.
- Kanu June 23, 2006, minetad su manga Ampatuan sa bomba, a mimbetu masiken sa pariyan na Shariff Aguak, a inipatay na lima ka taw, abpeg ni Ed (Edsrafil) Mangansakan. Si Mangansakan na kilala a supplier na matalem sa manga Ampatuan. Ya pidtalu sa Human Rights Watch, na mama a penggalebek a CVO sa manga Ampatuan, na inibetad i bomba antu nu manga Ampatuan, endu gakwa nilan su pinamasa nilan a manga matalem sa kani Mangansakan sa libli.
- Kanu August 28, 2008, tinimbak endu inimatayan kun na watamagali ni Ampatuan, Jr. endu manga taw nin i walu ka taw a mimbru na pamilya Lumenda endu Aleb, abpega isa a wala, sa kabpagagani nilan sa barangay Tapekan, sa munisipyu na Shariff Aguak. Pidtalu sa Human Rights Watch na isa a mama a mimbru na Police Auxiliary Unit na sinugu sekanin endu manga kaped nin a timbaken su pamilya kagina bangandam su manga Ampatuan u endaw silan pedtampil.

Dala bun makatelen su manga kadupangan a aden sumpat nin sa manga Ampatuan, mapasad manggula su masaker sa Maguindanao, endu su kinadtulik na medakel a taw sa dunya, sa kasu endu sa lugar. Pidtalu sa Human Rights Watch nu isa sa manga taw nilan a minamung sa kinapangimatay—mana si Suwaib Upahm, 27—na inimatayan nin su isa sa mga saksi sa kinatimbak sa Maguindanao, sa yanin ginamit na grenade launcher, pila gay mapasad masigkem si Ampatuan, Jr., nu manga sinaligan. Ya pidtalu ni Upahm, na masiken

sekanin sa pamilya Ampatuan iganat sa ganatan, endu inenggay nin i katigan nin sa private prosecutor, endu inisampay intu sa mga sinaligan sa ginamitan sa alyas. Tinimbak endu inimatayan sekanin kanu June 14, 2010 sa timpu na kabpagangapa nin a makaludep sa witness program na gubilnu.

Su private army na pamilya Ampatuan, na mapakay edtalun sa lawan i kadupang nin sa intilu na Pilipinas, uged na isa bu silan sa manga madakel pan. Subla 100 private armies, masela endu manot, i kalangan a pedtalaguy sa intilu Pilipinas, labi den sa manga ludep a lugal, endu katatapan—uged na dekena sa langun—na mga lugar a aden manga ribildi nin. Embibidaya su pangkatan na tabang na gubilnu sa mga militia, uged na amayka su manga pinggula nu manga Ampatuan i ilayn, na su isa a tudtulan na kadupangan na aden kapantag nin. Taman sa aden pan upisyal a tabang sa lekanilan, na sigi bun i kadtalaguy nu silan a bamegkapet sa sinapang, endu su manga kadupangan nilan. Su masaker sa Maguindanao na isa a kadalantekan sabap sa kadakel nu taw a minatay, dekena sabap sa mapasang a kinapatay nilan, a noget a pinadtaday endu sinudzugan na gubilnu, militari, endu pulis. Su entu a kinapangimatay na isa a mapasang a kinapangimatay, a bagangapa bu sa manggula sekanin. Samaya na nakabpaliyugut sa administrayun ni Aquino, i entu den ba i moli a manggula.

Manga Rekomendasyon

Mumbal su gubilnu na Pilipinas sa mogat a atulan endu katelenan den su kabpaminasa kanu kawagib nu manga taw, a penggulan nu manga “private armies” sa intilu na Pilipinas, abpega mga militia, paramilitary forces, pulis, endu militari. Nasisita na dalidipen endu padsalan nin su manga minggalebek kanu entu a manga kadupangan.

Kanu administrasyon ni Aquino

- Mapaliyu sa executive order sa telenan su langun na paramilitary endu militia forces sa Pilipinas, ya nin mana na su manga bamedsinapang liyu kanu manga pulis endu sundalu, sabap sa malendu endu bagiseg a tudtulan na kabpamanisa nilan sa kanu kawagib nu manga taw. Ya kanggula sa nya, na awan sa matalem su langun nu paramilitary endu militia forces, tebpeden su langun nu private a pundu nu entu a manga lumpukan, endu isa-isa a enggulan su kakulang endu kapabpipitas sa lekanilan.
- Sugun su National Bureau of Investigation sa yuna nilan su kabpendalidip sa manga kabpagimatay a extrajudicial, endu kaped pan a manga kadalwakan a aden sumpat nin sa manga upisyal na gubilnu, ataw na security endu militia forces, labi den amayka ya nilan kelay lun, na sumpat intu na mawlad pan a kadupangan nu manga gasaligan sya kanu dalepa.

- Enggulan su langun nu nasisita a atulan, abpeg a kabpagumbaya sa witness protection program, endu mapanalindingan su manga nakalidtas sa atak, su manga saksi, taman kanu pamilya nu manga biktima endu saksi bego lemedsu, sa timpu na, endu endaw i kapasad nu kapegkukum.
- Sugun su manga talenged a egesi na gubilnu, a dalidipen amayka su manga kulta na gubilnu, na iligal a penggamiten sa kabpagumbal, kabpapedsinapang, endu kabpedtabang sa militia forces, endu kapapedzala sa manga minggula lu ba.
- Mumbaya sa bill sa Congress a semapal sa manga local government officials a mamili, ataw na mapaawa, sa mapulu na pulis sa lugar nilan, sa yanin sabapan na aden sumpat nin kanu ginawa nilan, endu telenan i “nepotism”, yanin mana na su kabpagenggay sa pabor sa manga pagali endu pakat a dala tantu a katawan endu kategelan nin.

Kanu Amerika, Japan, European Union, Australia, endu Kaped Pan a Manga Gubilnu

- Balyugatan i administrasyon ni Aquino sa ledsuwan nin i imbestigasyon, yanin mana na kapendalidip sa mga nanggula a kabpaminasa sa kawagib nu manga taw, a pinggula na mga upisyal na gubilnu, endu manga militia a supultadu na gubilbu sa intilu na Pilipinas, endu ipayag su resulta na imbestigasyon endu manga planu endu mapabpipitas su manga paramilitary and militia forces.

Su langun nu manga rekumendasyon na nakabetad sa ulyanan na nyaba a report.

Manga Rekomendasyon

Kanu Presidenti na Pilipinas

- Mapaliyu sa executive order sa telenan su langun na paramilitary endu militia forces sa Pilipinas, ya nin mana na su manga bamedsinapang liyu kanu manga pulis endu sundalu, sabap sa malendu endu bagiseg a tudtulan na kabpaminasa nilan sa kanu kawagib nu manga taw. Ya kanggula sa nya, na awan silan nu Armed Forces of the Philippines (AFP) endu su Philippine National Police (PNP) sa matalem, tebpeden su private a pundu nilan, endu isa-isa a enggulan su kakulang endu kabpipitas sa lekanilan:
 - Yawa magan su Executive Order 546 a nombal a lalan na kabpagami sa matalem nu manga barangay tanud.
 - Sugun su PNP sa awan sa matalem endu telenan su Civilian Volunteer Organizations (CVO) endu su Police Auxiliary Units (PAU), endu awan sa matalem su manga barangay tanud.
 - Sugun su AFP sa awan sa matalem endu telenan su Special CAFGU, endu tebpeden su kabpagenggay sa pundu kanu manga lumpukan a pagidzan na nyaba.
 - Umbalan sa pangkat-pangkat su kapegkulang, kabpagawa sa matalem, endu kabpipitas kanu manga CAFGU para su regular security forces na makapanggalebek amayka nasisita. Nasisita i nyaba a yamung kanu National Security Strategy, ya nin mana na kanu nasisita a penggulan nu gubilnu sa intilu na Pilipinas para kapanalindingan su madakel a taw, endu su manga mimbru na CAFGU a nakapas kanu legislative requirements na mombal silan a reserve force, ya nin mana na reserba a manga taw, nu AFP.
- Sugun su National Bureau of Investigation (NBI) sa dalidipen endu mumbal sa report, magan sa magan endu gatawan na madakel a taw, makapantag kanu kabpagamung nu manga upisyal na gubilnu, militari, endu pulis sa manga kabpangimatay, kapegkadadag na taw, endu kabpanigkem sa Maguindanao. Padzalan su silan antu a bagamung sa kapendupang, su silan antu a dala demun pagimbistigal kanu manga kadalwakan, endu su silan antu a aden gatawan nin uged na dala pinggula nin endu gatelenan su manga kadupangan, sa apya ngini pusisyon nin.
- Mapaliyu sa executive order a pedsugu sa pulis endu manga imbistigadul na NBI endu kambagelan nilan su kapendalidip kanu manga kadupangan a pinggalebek nu manga upisyal na gubilnu endu manga pulis. Amayka dili nilan intu manggula na disiplinan silan makapantag sa dili nilan kabpaginugut kanu mapulu nilan

(insubordination) ataw na imbistigalen silan makapantag sa kapedpelen nilan kanu bantang, ataw na graft and corruption, ya nin mana na kabpangulta.

- Mamaluy sa aden baya-baya nin, malemu kaampilan, endu saktu i pundu nin a witness protection program, ya nin mana na programa endu kapanalindingan su manga saksi. Su nyaba na panalindingan nu isa a egensi liyu kanu Department of Justice ataw na Philippine National Police, endu amayka nasisita, na manalinding kanu manga saksi sa ngin-ngin a manggula iganat sa timpu na kapendalidip nu manga pulis sa nanggula taman sa kapasad nu kapegkukum.
- Mapaliyu sa executive order a semugu sa langun na upisyal nu gubilnu sa i-report nilan su manga matalem a pinamasa nilan, magidzan pan i sumpat nu galebek nilan i sabapan na kinapamasa nilan, ataw na endu mapanalindingan nilan su ginawa nilan ataw na su pamilya nilan; umbayan su Executive Order 194 sa betadan sa kumpasan su bilangan endu kalibre na matalem a mapakay a pamasan nu manga sibilyan.
- Sugun su natatalenged a egensi na gubilnu, ya nin pagidzan na su Commission on Audit, sa dalidipen amayka su kulta nu gubilnu na egagamit sa kabpagumbal sa matalem, kapapedsinapang, endu kapedtabang sa militia forces, endu tuntayan u endaw nakabpun su pundu.
- Sugud su Secretary na Department of Social Welfare and Development sa enggalebek kaped nu manga non-government organizations (NGOs) endu manga natatalenged a egensi na gubilnu sa panun i kenggay sa tabang kanu manga mimbru nu militia sa magulit su kapiya nu kanggulawas endu kapagitung nilan, endu kapiya nu kapegkaleben, kabpaguyag-uyag endu kapaginged nilan.
- Mumbaya sa priority bill, ya nin mana na nasisita a kitaban sa Kongresu, endu gatelenan nu local government officials su kapenggamit kanu kabpamilya ataw na kapabpagawa kanu manga mapulu na pulis sa dalepa nilan, sa ya nin sabapan na aden sumpat nin kanu ginawa nilan. Nasisita na mogat su sabapan nu kabpamilya endu baliyugatan su manga local government officials sa ipayag nilan su ngin-ngin a kabpagali ataw na kinadsumpat nilan kanu manga bamiliyan a mombal a mapulu na pulis sa delepa nilan.
- Inggulalan magan su langun na nakadalem sa report na United Nations special rapporteur makapantag sa kabpangimatay a extrajudicial, summary (natekaw), ataw na arbitrary (ngin-ngin de mun).
- Enggaten su UN Office of the High Commissioner for Human Rights sa menggay sa tabang sa kapendalidip sa manga ganggula a kapembinasa sa kawagib nu manga taw sa Maguindanao.
- Enggaten su UN Working Group in Enforced or Involuntary Disappearances sa semiya sa Pilipinas.

- Pilman endu inggay sa Senadu su International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, sa ebpaluyugatan su Senadu sa taliman-apluban nilan.
- Patelenen ataw na paawan sa galebek nu militia su manga wata a nakamung, endu enggan silan sa saktu a tabang endu gapiya su kanggulawas endu kabpagitung nilan, endu gapiya su kapaguyag nilan kaped nu madakel a taw.

Kanu Department of Justice

- Sugun su National Bureau of Investigation sa yuna nilan su kabpendalidip sa manga kabpagimatay a extrajudicial, endu kaped pan a manga kadalwakan a aden sumpat nin sa manga upisyal na gubilnu, u di na security endu militia forces, labi den amayka ya nilan kelay lun, na sumpat intu na mawlad pan a kadupangan nu manga gasaligan sya kanu dalepa.
- Enggulan su langun nu nasisita a atulan endu mapanalindingan su manga nakalidtas sa atak, su manga saksi, taman kanu pamilya nu manga biktima endu saksi bego lemedsu, sa timpu na, endu endaw i kapasad nu kapegkukum.
- Mumbaya sa manga atulan a makatabang sa kabpanalinding kanu manga biktima amayka minggay silan sa katigan/kadtalu, ya nin pagidzan na kapenggarnit sa video, kapintu kanu lugar na kukuman amayka pegkukum, ataw na kagamit sa inisulat a katigan/kadtalu.
- Enggulalan sa atulan sa mapakay a makadzambi sa ngala endu kaped pan a impulmasyon makapantag sa lekanilan su manga saksi, makaalat silan sa kaped a dalepa liyu kanu walay nilan ataw na kanu prubinsya nilan, sa timpu na kapegkukum, endu amayka nasisita, na apya kapasad na kapegkukum.
- Pasabutan kanu manga biktima su manga ligal a kawagib nilan, ya nin pagidzan na kabayad nu gubilnu kanu autopsies makapantag sa kasu a murder ataw na kinapangimatay, endu kasabutan nilan su betad nu manga kabpagimbistigal. Mumbaya sa manga atulan a menggat kanu manga taw a nagkedan nu manga sinaligan nu gubilnu sa kapedsinapang sa mayl silan sa kumplen.
- Umbalen a malemu kaampilan su tabang a medikal endu ligal kanu manga taw a mapasang i kinageba na kawagib nin.

Kanu Department of Interior and Local Government

- Pagkabagelen su bilangguwan kanu manga nabilanggu makapantag sa masaker sa Maguindanao, endu kaped pan a manga kadupangan a aden lakit-lambay lun nu manga upisyal na gubilnu. Enggulan su langun nu nasisita a penggulan endu su

manga nabilanggu a manga masela ataw na mabagel a taw na dili makapanginggilek kanu manga biktima, saksi, endu kanu pamilya nilan.

Kanu Philippine National Police

- Ganina dala isugu nu gubilnu su katelen kanilan, na awan sa matalem magan endu pabpipitasen su Civilian Volunteer Organizations endu Police Auxiliary Units a minamung kinageba sa mapasang kanu kawagib nu manga taw.
- Inggulalan su langun na kasuguwan nu gubilnu makapantag sa kabpagawa sa matalem endu kabpipitas nu manga militia forces ataw na manga lumpukan nu bamegkampet sa sinapang uged na dala suguti nu kitaban nu Pilipinas.
- Tabangan su NBI ataw na kaped a egensi na gubilnu makapantag kanu kapedalidip kanu pinggula nu manga Ampatuan sa Maguindanao, ataw na pinggula na kaped a manga upisyal na gubilnu sa intilu na Pilipinas, a kinageba sa kawagib nu manga taw.
- Nasisita a kontrolen su kabpamasa endu kabpagenggay sa manga matalem. Disiplinan ataw na kukumen amayka nasisita su manga pulis a semulang kanu mga atulan makapantag sa inisapal a kabpagenggay sa manga matalem. Dalidipen sa mapiya su kapegkapet nu langun na local government officials sa matalem.
- Ebpaliyugat sa langun na pangkatan na manga upisyal na pulis su langun na kapedalidip makapantag sa extrajudicial a kabpangimatay, forced disappearances ataw na peges a kapegkadadag nu taw, endu kaped pan a mapasang a kapenggeba sa kawagib nu taw.
- Metad sa namber na telepunu ataw na atulan a makatalima sa manga tudtulan bun sa dili kilala a manga taw makapantag sa kadupangan a penggulan nu manga upisyal nu gubilnu endu manga lumpukan nu manga taw a bamegkapet sa sinapang a pedsupultan nu gubilnu.
- Ipayag kanu madakel a taw su PNP operational procedures, su investigator's manual, endu su kaped pan a manga atulan makapantag kanu manga galebek nu manga pulis. Nasisita na nakabpaliyugat sa entu a manga atulan su kadalidip nu manga pulis kanu manga nanggula a kadupangan, magidzan pan sa aden reklamu a inipayl ataw na dala.

Kanu Armed Forces of the Philippines

- Ganina dala isugu nu gubilnu su katelen kanilan, na awan sa matalem magan endu pabpipitasen su Special CAFGU endu CAFGU a minamung kinageba sa mapasang kanu kawagib nu manga taw.

- Inggulalan su langun na kasuguwan nu gubilnu makapantag sa kabpagawa sa matalem endu kabpipitas nu manga militia forces ataw na manga lumpukan nu bamegkampet sa sinapang uged na dala suguti nu kitaban nu Pilipinas.
- Tabangan amayka nasisita su manga egensi na gubilnu a pendalidip kanu manga kadupangan sa Maguindanao, ya nin pagidzan na su Commission on Audit endu makanggulalan nilan su kabpagodit kanu gastu nu ARMM regional government endu gastu nu provincial endu municipal government sa Maguindanao.

Kanu National Bureau of Investigation

- Dalidipen su kinamung nu mga sinaligan na gubilnu sa kapegkapet sa sinapang kanu pinggula a kadupangan nu manga Ampatuan, endu kukumen su manga upisyal amayka nasisita.
- Dalidipen sa tidtu-tidtu su manga pinggula nu manga taw a pedsisinapang a manga Ampatuan. Ipayag kanu manga taw su resulta nu entu a kabpagimbistigal, abpeg nu manga impulmasyun makapantag sa gapa endu talaguy na manga taw nu manga Ampatuan, su manga pinggalebek nilan, endu su kinamung na manga pulis endu militari, endu upisyal na gubilnu, taman kanu dala nilan kaimbistigal. Dalidipen su pangkatan nilan makapantag sa nya a manga kadalwakan.

Kanu Kongresu na Pilipinas

- Mapatawag sa hearing makapantag sa militia, ya nin mana na su manga taw a pedsisinapang, nu manga Ampatuan sa Maguindanao endu makapantag sa kaped pan a “private armies” sa intilu Pilipinas, taman sa dalidipen su kimamung nu manga upisyal na gubilnu, manga mimbru na militia, manga pulis, endu militari, sa apya ngin pan i pusisyun nilan.
- Mumbaya sa kitaban a melen sa manga local government officials sa kagamit nilan sa kabpamili ataw na kapabpagawa sa manga mapulu na pulis sa dalepa nilan sa ya nin sabapan aden sumpat nin kanu ginawa nilan. Nasisita na mogat su sabapan nu kabpamili endu baliyugatan su manga local government officials sa ipayag nilan su ngin-ngin a kabpagali ataw na kinadsumpat nilan kanu manga bamiliyan a mombal a mapulu na pulis sa delepa nilan.
- Mumbaya sa kitaban a temelen kanu egkatekaw a kapegkadadag nu taw endu manalinding kanu manga taw makapantag luba.
- Taliman-isundul nu Senadu su International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance.

Kanu Commission on Audit

- I-audit magan su manga gastu nu ARMM regional government endu provincial endu municipal government units sa Maguindanao, labi den su pinatagan kanu intelligence fund, su calamity fund, su internal revenue allocation, endu ipayag i nyaba kanu madakel a taw.
- Dalidipen u ngintu ka paganay na dekena mapiya-matidtu su kabpagodit sa local government units sa ARMM, ipayag i nya kanu madakel a taw, endu umbayan su manga atulan endu pegkapiya su kabpagodit.

Kanu Commission on Human Rights

- Dalidipen endu ipayag kanu madakel a taw magan su kadupangan nu manga Ampatuan endu su manga taw nilan, taman kanu kimamung nu PNP and AFP sa Maguindanao, endu su manga dalepa a maseken lun.
- Imbistigalen su manga nalabit a manga peges a kinapaawa kanu manga taw bun sa lupa nilan sa Maguindanao endu mumbaya sa makamana-mana panduwan/tutulu a makatumpa kanu gubilnu endu makombaya sa atulan u panun i kambalingan kanu lupa nilan endu kabayaran silan amayka nasisita.
- Dalidipen su manga kadalwakan nu manga nalabit a “private armies” sa intilu Piplipinas endu ipayag kanu madakel a taw i resulta nu entu a kabpagimbistigal.

Kanu Upisina na Ombudsman

- Dalidipen su manga nadtalua a kabpagakut sa kulta nu manga upisyal na gubilnu sa Maguindanao.
- Imbistigalen su manga pulis, militari, endu su kaped pan a manga upisyal na gubilnu a minamung menggay sa manga matalem sa manga Ampatuan endu su manga taw nilan.

Kanu manga Donor endu Parner, Abpeg nu Amerika, European Union, Japan, Australia, the World Bank, endu Asian Development Bank

- Endu makasundul su kawagib nu manga taw, su kagemaw-kapayapat nu kitaban, endu kapy na kanggubilnu sa Pilipinas, ebpaliyugatan su gubilnu na Pilipinas sa:
(a) Ledsuwanin su kadalidip kanu manga nalabit a manga kadupangan nu security forces endu militia sa Maguindanao, endu apya endaw, ataw na mumbaya sa atulan endu dala tabang a makasabpet kanu a manga lumpukan a minggalebek sa kadalwakan.

- (b) Yawa su Executive Order 546 a nombal a lalan na kinakapet sa matalem nu manga barangay tanud, awan sa matalem endu pabpipitasen-yawa su manga CVO, Police Auxilitary Units, endu Special CAFGU, endu mumbaya sa pangkatpangkatan na atulan makapantag sa kapegkulang, kabpagawa sa matalem, endu kapabpipitas kanu manga CAFGU.
- Su langun na programa a ya nin kapantag na kapedtabang kanu PNP ataw na AFP, na nasisita na milay kanu langun nu bamangamung a pulis endu militari endu katawan u dala silan makamung enggula sa kadalwakan, ya nin pagidzan na extrajudicial executions, peges a kapegkadadag, endu kaped pan a kapembinasa sa kawagib nu manga taw. Su kadalidip na nasisita na ipayag kanu madakel a taw.
 - Pagitungen u panun i kenggay sa tabang kanu manga local nongovernment organizations a pedtabang kanu manga taw a nabinasa i kawagibin sa Maguindanao endu ARMM.
 - Menggay sa external law enforcement assistance, ya nin mana na tabang makapantag sa kapapedtalaguy kanu kitaban, makapantag kanu kabpagimbistigal kanu manga mapasang a kinabinasa kanu kawagib nu manga taw, abpeg nu masaker sa Maguindanao; ya nin pagidzan na tabang makapantag sa forensic analysis; witness protection, ya nin mana na kabpanalinding kanu manga saksi; case preparation, ya nin mana na kabpeledsu kanu kasu; endu tracing of fugitives, ya nin mana na kabpangilay kanu manga namagena.

Kanu Amerika, mga inged sa European Union, Japan, Australia, endu kaped pan a mga Gubilnu

- Menggay sa tabang kanu gubilnu nu Pilipinas makapantag sa kadtapik lu sa kaped a dalepa kanu manga saksi a gadilikaduan sya sa Pilipinas.

Kanu Gubilnu na Amerika

- Sugun su Senior Law Enforcement Advisor na US Department of Justice's Criminal Division's International Criminal Investigative Training Assistance Program (ICITAP) sya sa Manila sa tabangan su PNP makapantag sa programa nin sa kapapegkadakel sa model a istesyun na pulis sa Mindanao, endu ipayag sa kanu madakel a taw i su programa na dili pedtalima sa manga sinaligan kanu kitaban nu Pilipinas uged na mininasa kanu kawagib nu manga taw.
- Isundul kanu US Millennium Challenge Corporation sa yamung nilan su tudtulan na Pilipinas makapantag sa dala nin kanggula kemukum kanu manga kadalwakan nu manga militia sa isa intu a tanda nu gatamanan nu dalepa makapantag sa civil

- liberties, political rights, accountability, endu rule of law. Nasisita na ibpaliyugat nu US Millennium Challenge Corporation kanu Upisina na Ombudsman sa amayka kanggan silan sa pundu na inggulalan nilan i kakukum kanu manga upisyal na gubilnu a minggula sa kadupangan, sa endaw i magaga nu upisina.
- Nasisita na tiyakapan nu US Pacific Command, US Agency for International Development (USAID), Federal Bureau of Investigation (FBI), Department of Defense, Drug Enforcement Agency, ICITAP endu langun na upisina na Amerika a penggalebek kaped na PNP ataw na AFP su langun nu manga pulis endu militari a makamung sa mga programa a pinunduwan na Amerika, sa ludep na tigilan Leahy Law, sa dala makasimbul sa lekanilan a minamung enggula sa extrajudicial executions, enforced disappearances, or endu kaped pan a bakabinasa kanu kawagib nu taw.